

СИЛАБУС

навчальної дисципліни

«ФІЗИКА ЕЛЕМЕНТАРНИХ ЧАСТИНОК БЕЗ ПРИСКОРЮВАЧІВ»

Галузь знань	<i>10 – Природничі науки</i>
Спеціальність	<i>104 – Фізика та астрономія</i>
Освітня програма	<i>Фізика ядра, фізика елементарних частинок і високих енергій; ядерно-фізичні установки; радіаційна фізика конденсованого стану; фізика плазми і ядерного синтезу</i>
Освітній рівень	<i>доктор філософії</i>
Статус дисципліни	<i>Фаховий / Вибірковий</i>
Мова викладання	<i>Українська</i>
Курс / семестр	<i>II (III) курс, 1 (2) семестр</i>
Кількість кредитів ЄКТС	<i>2 кредити ЄКТС</i>
Розподіл за видами занять та годинами навчання	<i>Лекції – 16 год.</i>
	<i>Практичні (семінарські) – 8 год.</i>
	<i>Консультація – 2 год.</i>
	<i>Самостійна робота – 34 год.</i>
Форма підсумкового контролю	<i>Іспит</i>
Відділ	<i>Відділ фізики лептонів, ІЯД НАН України, корп. 101, к.211 тел. +380-44-525-2210</i>
Викладач (-і)	<i>Третяк Володимир Ілліч, к.ф.-м.н., ст. наук. співроб.</i>
Контактна інформація викладача (-ів)	<i>tretyak@kinr.kiev.ua, +380-44-525-2210</i>
Дні занять	<i>За розкладом</i>
Консультації	<i>Дистанційні, за домовленістю з ініціативи здобувача, групові</i>

1. Опис навчальної дисципліни, її мета, предмет вивчення та результати навчання

Мета навчальної дисципліни – формування у аспірантів компетентностей у галузі неприскорювальної фізики елементарних частинок, задач і можливостей цієї галузі фізики у фундаментальних дослідженнях, специфіки експериментальних методів досліджень рідкісних ядерних розпадів.

Предмет навчальної дисципліни – вивчення типових явищ в неприскорювальній фізиці елементарних частинок: подвійного бета розпаду, альфа, бета та кластерних розпадів, пошуків ефектів за межами Стандартної моделі елементарних частинок (з порушенням законів збереження електричного заряду, баріонного та лептонного чисел), засвоєння методів Монте Карло генерації випадкових подій із заданими енергетичними розподілами та кутовими кореляціями.

Компетентності

Інтегральна компетентність (ІК): Здатність продукувати нові ідеї, розв'язувати комплексні проблеми науково-дослідницької та/або розробницької, та/або інноваційної діяльності у сфері фізики та/або астрономії, застосовувати методологію науково-дослідницької та педагогічної діяльності, а також проводити власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК01. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК02. Здатність працювати в міжнародному контексті.

ЗК03. Здатність розв'язувати комплексні наукові проблеми на основі системного наукового світогляду та загального культурного кругозору із дотриманням професійної етики та академічної доброчесності.

Спеціальні (фахові) компетентності (СК):

СК01. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми дослідницького характеру в сфері фізики та/або астрономії, інтегрувати знання з різних галузей, оцінювати та забезпечувати якість виконуваних досліджень.

СК02. Здатність відстежувати тенденції розвитку фізики та/або астрономії, їх прикладних застосувань, критично переосмислювати наявні знання та методи фундаментальних та прикладних наукових досліджень.

СК03. Здатність представляти та обговорювати результати своєї науково-дослідницької роботи державною мовою, а також англійською мовою чи одною з офіційних мов Європейсько Союзу, в усній та в письмовій формі, опрацьовувати наукову літературу з фізики та/або астрономії і ефективно використовувати нову інформацію з різних джерел.

СК05. Здатність ініціювати, розробляти та реалізовувати науково-дослідницькі, розробницькі та інноваційні проекти у сфері фізики та/або астрономії, планувати й організувати роботу науково-дослідницьких, розробницьких та інноваційних колективів.

СК06. Здатність застосовувати сучасні методи, методики, технології, інструменти та обладнання для проведення прикладних та фундаментальних наукових досліджень у галузі фізики та/або астрономії.

Програмні результати навчання

РН01. Мати сучасні концептуальні та методологічні знання з фізики та/або астрономії та дотичних до них міждисциплінарних напрямів, а також необхідні навички, достатні для проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень з метою отримання нових знань та/або здійснення розробок та інновацій.

РН02. Аналізувати та оцінювати стан і перспективи розвитку фізики та/або астрономії, а також дотичних міждисциплінарних напрямів.

РН03. Вільно презентувати та обговорювати державною мовою, а також англійською мовою чи одною з офіційних мов Європейського Союзу, результати наукових досліджень, фундаментальні та прикладні проблеми фізики та/або астрономії, публікувати результати наукових досліджень у наукових виданнях, що індексуються у базах Scopus та WoS Core Collection.

РН04. Формулювати і перевіряти гіпотези; використовувати для обґрунтування висновків належні докази, зокрема, результати теоретичних і експериментальних досліджень, математичного моделювання, комп'ютерного експерименту, а також наявні літературні дані.

РН05. Розробляти моделі процесів і систем у фізиці та/або астрономії та дотичних міждисциплінарних напрямках, використовувати їх у науково-дослідницькій діяльності для отримання нових знань та/або створення розробок та інноваційних продуктів.

РН06. Планувати і виконувати прикладні та/або фундаментальні дослідження фізики та/або астрономії та дотичних міждисциплінарних напрямів з використанням сучасних методів, методик, технологій, інструментів та обладнання, з дотриманням норм академічної етики, критично аналізувати результати наукових досліджень у контексті усього комплексу сучасних знань щодо досліджуваної проблеми; готувати проектні пропозиції щодо фінансування наукових досліджень та/або розробницьких і інноваційних проектів.

РН07. Застосовувати сучасні інструменти і технології пошуку, оброблення та аналізу інформації, зокрема, статистичні методи аналізу даних великого обсягу та/або складної структури, спеціалізовані бази даних та інформаційні системи.

РН08. Розробляти та реалізовувати наукові та/або інноваційні інженерні проекти, які дають можливість переосмислити наявне та створити нове цілісне знання та/або професійну практику і розв'язувати значущі наукові та технологічні проблеми фізики та/або астрономії з врахуванням соціальних, економічних, екологічних та правових аспектів; управляти науковими проектами.

РН09. Глибоко розуміти загальні принципи та методи природничих наук, а також методологію наукових досліджень, місце фізики в системі наукових знань як методологічної основи природничих, інженерних наук та технологій; застосувати їх у власних дослідженнях у сфері фізики та/або астрономії та у викладацькій діяльності.

РН10. Мати навички захисту прав інтелектуальної власності.

У результаті засвоєння матеріалу дисципліни аспірант повинен:

знати Основні поняття неприскорювальної фізики елементарних частинок, завдання та перспективи її розвитку, історію та основні результати у цій галузі досліджень за останні 10-15 років, задачі та перспективи експериментів наступного покоління, особливості методів наднизькофонових експериментів, методи Монте-Карло моделювання процесів розповсюдження ядерних випромінювань, сучасні методи низькофонової ядерної спектроскопії та реєстрації подій, різні типи детекторів, які застосовуються у низькофонових експериментах, джерела інформації про вже отримані результати та сучасний статус і перспективи в цій галузі досліджень, внесок України у неприскорювальну фізику елементарних частинок;

вміти Користуватися базами даних про властивості ядер, характеристики детекторів ядерних випромінювань, радіоактивну забрудненість матеріалів. Оцінювати граничні значення ефекту в даних з дуже низькою статистикою. Орієнтуватися у доборі спеціальної сучасної наукової літератури в галузі неприскорювальної фізики елементарних частинок та методів низькофонової ядерної спектроскопії, самостійно працювати з нею.

Передумови для навчання

Перелік попередньо прослуханих дисциплін / Знання, вміння, навички, якими повинен володіти здобувач, щоб приступити до вивчення дисципліни

Для успішного засвоєння дисципліни аспірант повинен мати ґрунтовні знання, вміння і навички з дисциплін математичного і фізичного спрямування, які входять до стандартної програми підготовки бакалаврів на фізичних (радіофізичних) факультетах ВНЗ, а також вільно користуватись персональним комп'ютером. Компетентності, знання, уміння та досвід, одержані в процесі вивчення кредитного модуля «Квантова хромодинаміка та її застосування», є необхідними для розуміння фізичних процесів, що відбуваються при високих енергіях за рахунок сильної та електромагнітної взаємодій, а також проведення сучасних фундаментальних досліджень та виконання розрахунків величин, що вимірюються на провідних експериментальних установках із вивчення ядер та елементарних частинок.

Зміст навчальної дисципліни

Дисципліна структурно складається з одного розділу:

Розділ 1. Квантова хромодинаміка

Матеріально-технічне (програмне) забезпечення дисципліни

Для виконання практичних завдань за темою курсу потрібен лише персональний комп'ютер, підключений до мережі Інтернет. Станом на 2023 р. ця вимога легко задовольняється для аспірантів ІЯД НАН України за рахунок наявного обладнання у відділах, де виконується наукова робота, а також за рахунок особистої комп'ютерної техніки аспірантів. Отже, кожний аспірант має необхідні умови для виконання завдань курсу.

**Сторінка курсу на платформі
Інституту (персональна навчальна
система)**

Рекомендовані джерела

Базова література:

1. Г.В. Клапдор-Клайнротхаус, А. Штаудт, *Неускорительная физика элементарных частиц*, М.: Наука, 1997, 531 с.
2. F. Boehm, P. Vogel, *Physics of Massive Neutrinos*, Cambridge Univ. Press, 1992, 259 p.
3. K. Zuber, *Neutrino Physics*, CRC Press, 2020, 466 p.

Допоміжна література:

1. M. Fukugita, T. Yanagida, *Physics of Neutrinos and Applications to Astrophysics*, Springer, 2003, 599 p.
2. P. Belli et al., Experimental searches for rare alpha and beta decays, *Eur. Phys. J. A* 55 (2019)

140, 44 p.

3. J. Suhonen, *From Nucleons to Nucleus*, Springer, 2007, 655 p.
4. Particle Data Group, Review of Particle Physics, Progress of Theoretical and Experimental Physics 08 (2022) 3C01, 2270 p.
5. G. Heusser, Low-radioactivity background techniques, Annu. Rev. Nucl. Part. Sci. 45 (1995) 543, 49 p.
6. J.A. Formaggio, C.J. Martoff, Backgrounds to sensitive experiments underground, Annu. Rev. Nucl. Part. Sci. 54 (2004) 361, 54 p.

Навчальний контент

Методика опанування навчальної дисципліни (освітнього компонента)

Загальний методичний підхід до викладання навчальної дисципліни визначається як комунікативно-когнітивний та професійно орієнтований, згідно з яким у центрі освітнього процесу знаходиться аспірант – суб'єкт навчання і майбутній науковець.

Лекційні заняття

Розділ 1. Детектори у неперискорювальну фізиці елементарних частинок

Лекція 1. Поняття про подвійний бета розпад. Двохнейтринна та безнейтринна моди, розпади з вильотом майоронів. Історія досліджень.

Лекція 2. Сучасний стан досліджень подвійного бета розпаду. Використання різних детекторів та підходів для досліджень і пошуків нових подвійних бета розпадів.

Лекція 3. Помилкові повідомлення про спостереження подвійного бета розпаду: аналіз їх появи та уроки.

Лекція 4. Напівемпіричні розрахунки періодів напіврозпаду двухнейтринного подвійного бета процесу.

Розділ 2. Рідкісні ядерні розпади.

Лекція 5. Бета розпад. Класифікація, форми енергетичних спектрів.

Лекція 6. Пошуки та дослідження рідкісних бета розпадів.

Лекція 7. Пошуки та дослідження рідкісних альфа розпадів.

Лекція 8. Напівемпіричні формули для розрахунків періодів напіврозпаду бета та альфа розпадів.

Лекція 9. Пошуки та дослідження розпадів із вильотом кластерів

Лекція 10. Ядерні переходи в надщільний стан

Лекція 11. Надважкі елементи: пошуки надважких ядер в природі.

Розділ 3. Гіпотетичні ядерні розпади за межами Стандартної моделі

Лекція 12. Процеси з порушенням закону збереження електричного заряду (розпади електрона, бета розпад з порушенням електричного заряду

Лекція 13. Процеси з порушенням закону збереження баріонного числа (розпади нуклонів, дитри-нуклонів в невидимі канали).

Розділ 4. Методи Монте Карло для ядерних розпадів. Розрахунки факторів зменшення світловиходу сцинтиляторів для важких іонів

Лекція 14. Методи Монте Карло для генерації кінематики частинок, що вилітають в подвійному бета розпаді та в бета і альфа розпадах

Лекція 15. Генератор подій DECAY0

Лекція 16. Розрахунки факторів зменшення світловиходу сцинтиляторів для важких іонів

Практичні заняття

Заняття 1. Напівемпіричні розрахунки періодів напіврозпаду двухнейтринного подвійного

бета процесу.

Заняття 2. Напівемпіричні формули для розрахунків періодів напіврозпаду бета та альфа розпадів.

Заняття 3. Методи Монте Карло для генерації кінематики частинок, що вилітають в подвійному бета розпаді та в бета і альфа розпадах.

Заняття 4. Генератор подій DECAU0.

Заняття 5. Розрахунки факторів зменшення світловиходу сцинтиляторів для важких іонів.

Самостійна робота аспіранта

Самостійна робота здобувача наукового ступеня доктора філософії є основним засобом засвоєння навчального матеріалу у вільний від навчальних занять час і включає:

Вид самостійної роботи	Кількість годин СРС
Підготовка до поточних практичних занять	20
Виконання поточних практичних завдань	20
Опанування матеріалів лекцій та додаткових питань із застосування основної та додаткової літератури	40
Індивідуальні консультації з викладачем	10

Політика та контроль

Політика навчальної дисципліни (освітнього компонента)

Система вимог, які викладач ставить перед аспірантом:

- **правила відвідування занять:** заняття проводяться відповідно до розкладу згідно із правилами встановленими [Положенням про організацію освітнього процесу в Інституті ядерних досліджень НАН України](http://www.kinr.kiev.ua/aspirant/created_inet.pdf). (http://www.kinr.kiev.ua/aspirant/created_inet.pdf), присутність на заняттях є добровільною, і не допускається примушування до будь-яких дій в навчальному процесі без особистої згоди аспіранта. Відповідно до робочої навчальної програми даної дисципліни, бали нараховують за відповідні види навчальної активності на лекційних та практичних заняттях відповідно до [Уніфікованої системи оцінювання навчальних досягнень аспірантів](http://www.kinr.kiev.ua/aspirant/sys_test.pdf). (http://www.kinr.kiev.ua/aspirant/sys_test.pdf);

- **правила поведінки на заняттях:** аспірант має можливість отримувати бали за відвідування лекційних та практичних занять, а також за відповідні види навчальної активності на лекційних та практичних заняттях, передбачені робочою навчальною програмою дисципліни. Використання засобів зв'язку для пошуку інформації на гугл-диску викладача, в інтернеті, в дистанційному курсі на платформі Інституту здійснюється за вказівкою викладача;

- **політика дедлайнів та перескладань:** аспірант повинен набрати не менше 30 балів поточного контролю, щоб бути допущеним до підсумкового контролю; передбачено індивідуальне проходження поточного контролю для нарахування відповідних балів, але не пізніше ніж за тиждень до призначеного іспиту (заліку). Перескладання іспиту передбачено (не більше одного разу):

- автоматично, якщо аспірант за роботу в семестрі та на іспиті набрав 30-59 балів; або

- за письмовою заявою аспіранта на ім'я гаранта навчальної програми у разі наявності обставин, що суттєво вплинули на рівень підготовки та/або моральний стан аспіранта;

- **політика щодо академічної доброчесності:** Положення встановлює загальні моральні принципи, правила етичної поведінки осіб та передбачає політику академічної доброчесності для осіб, що працюють і навчаються в Інституті, якими вони мають керуватись у своїй діяльності, в тому числі при вивченні та складанні контрольних заходів з дисципліни «Основи технічної експертизи в галузі державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання»;

- **при використанні цифрових засобів зв'язку з викладачем** (мобільний зв'язок, електронна пошта, переписка на форумах та у соцмережах тощо) необхідно дотримуватись загальноприйнятих етичних норм, зокрема бути ввічливим та обмежувати спілкування робочим часом викладача.

Система оцінювання результатів навчання

Види контролю та система оцінювання результатів навчання

Поточний контроль: блиц-опитування на лекції за темою попередньої лекції, опитування і перевірка домашніх завдань на практичних заняттях, оцінювання рефератів та їх презентацій перед аудиторією.

Підсумковий контроль: іспит (залік).

Умови допуску до підсумкового контролю: допускаються усі аспіранти, крім тих, чий поточні знання оцінені на “незадовільно” (0 – 29 балів).

Рейтинг аспіранта з дисципліни складається з балів, які він отримує:

- 1) на лекційних та практичних заняттях (опитування і перевірка домашніх завдань);
- 2) за реферат;
- 3) за відповідь на іспиті (заліку).

Система рейтингових балів

1) Практичні та лекційні заняття.

Теоретичне питання (бліц-опитування): кожна правильна і змістовна відповідь – 1 бал, максимальна кількість балів за семестр – 4 бали.

Теоретичне питання (ускладнене): кожна правильна і змістовна відповідь – 2 бали, максимальна кількість балів за семестр – 8 балів.

Розв'язування задач: кожне правильне розв'язання – 5 балів, максимальна кількість балів за семестр – 10 балів.

Вибірковий контроль домашніх завдань: кожне правильно виконане домашнє завдання – 5 балів, максимальна кількість балів за семестр – 10 балів.

2) Відвідування лекцій та семінарів.

Кожна відвідана лекція (1 акад. година) – 0,5 бала, максимально за семестр – 16 балів.

Кожне відвідане практичне заняття (1 акад. година) – 0,5 бала, максимально за семестр – 5 балів.

3) Підготовка і презентація рефератів.

Повнота розкриття теми – максимально 10 балів.

Якість підготовленої презентації і виступу перед аудиторією (до 10 хв.) – максимально 5 балів.

4) Іспит (Залік). максимально 40 балів

Критерії оцінювання. Завдання містить 2 основні теоретичні питання, кожне з яких оцінюються у 10 балів (максимум) та 2 задачі (чи додаткові запитання), які оцінюються у 10 балів. Всього $2 \cdot 10 + 2 \cdot 10 = 40$ балів (максимум).

Нарахування балів за відповідь на теоретичне питання:

- повна розгорнута відповідь (не менше 90 % потрібної інформації) – 10 балів;
- достатньо повна відповідь (не менше 75 % потрібної інформації) – 8 балів;
- неповна відповідь (не менше 60 % потрібної інформації) – 4 бали;
- незадовільна відповідь (менше 60 % потрібної інформації) – 0.

Нарахування балів за розв'язання задачі:

- правильний кінцевий результат і повне пояснення – 10 балів;
- неправильний кінцевий результат, але правильний підхід – 5 балів;
- нерозв'язана задача – 0.

Накопичування рейтингових балів з навчальної дисципліни

Види навчальної роботи	Мах кількість балів
Навчальна активність на лекційних та практичних заняттях	45
Реферат	15
Іспит	40
Максимальна кількість балів	100

**Відповідність шкали оцінювання ЄКТС національній системі оцінювання
та ІЯД НАНУ**

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ЄКТС	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену (іспиту), диференційованого заліку, курсowego проекту (роботи), практики, тренінгу	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82 – 89	B	добре	
74 – 81	C	задовільно	
64 – 73	D	достатньо	
60 – 65	E	незадовільно	не зараховано
35 – 59	FX		
1 – 34	F		

Більш детальну інформацію щодо компетентностей, результатів навчання, методів навчання, форм оцінювання, самостійної роботи наведено у Робочій програмі навчальної дисципліни, див сайт ІЯД.

Силабус затверджено на засіданні вченої ради ІЯД НАНУ « 5 » липня 2023 р. Протокол № 6.